

TIJORAT BANKLARINING BALANS DAN TASHQARI OPERATSIYALARI VA ULARNING BANK FAOLIYATIGA TA'SIRI

Abdumutal Ergashev Jamol o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi tinglovchisi

Kalit so'zlar: *Shartnomaviy majburiyat, balansdan tashqari operatsiyalari, trust operatsiyalarini.*

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilik shaklidan qa'tiy nazar, barcha bozor ishtirokchi subektlari yuqori foyda olishga harakat qilmoqda. Ushbu sababli raqobat kurashida bozor segmenti uchun keskin kurash ketmoqda. Milliy iqtisodiyotlarning xalqaro miqyosida integratsiyalashuvi o'z navbatida Jaxon iqtisodiyotini vujudga kelishiga va ularning bir biriga ta'sirchan bog'liqligini oshirmoqda. Bunda Banklarning roli yaqqol na'moyon bo'lmoqda va jaxon miqyosida kapitalning taqsimlanishiga olib kelmoqda. Milliy va xalqaro miqyosida banklar o'rtasida raqobatni vujudga keltirmoqda. Raqobat kurashida banklar xizmatlar ommabopligini va maxsulotlar xilma-xilligiga katta e'tibor bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" da belgilangan 100-ta maqsadlardan biri Davlat ulushiga ega tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlab, 2026-yil yakuniga qadar bank aktivlarida xususiy sektor ulushini 60 foizgacha yetkazish vazifasi belgilab berilgan.

Banklarning xo'jalik hisobini tashkil qilishda buxgalteriya hisobida umume'tirof etilgan tamoyillardan foydalaniladi: buxgalteriya hisobini ikki yoqlama yozuv usuli yuritish; uzluksizlik; xo'jalik operatsiyalari, aktivlar va passivlarni pulda baholanishi; aniqlik; mazmunning shakldan ustunligi; ko'rsatkichlarning operatsiya sodir bo'lgan vaqtda aks ettirilishi; moliyaviy hisobotning betarafligi; hisobot davri daromadlari va xarajatlarning muvofiqligi; aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy baholanishi.

Banklarning asosiy daromadi pul qarz berish, xizmat ko'rsatish va qimmatbaho buyumlarni saqlab berishdan vujudga keladi. Daromad tarkibida Kreditlarning salmog'i alohida urin tutadi. Kredit operatsiyalarni hisobga olish uchun kredit hisobvaraqlaridan va balansdan tashqari hisobvaraqlaridan foydalaniladi. Tijorat banklarida kreditlarni hisobga olish uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2004 yil 17 iyuldagi № 15/3 Qarori bilan tasdiqlangan va (Adliya vazirligi № 773–17–son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) «O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida buxgalteriya hisobi hisobvaraqlari rejasi» da keltirilgan hisobvaraqlardan foydalaniladi. Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan bank operatsiyalarini hisobga olish bo'yicha chiqarilgan Nizom va yo'riqnomalar asosida olib boriladi.

Tijorat bankining balansdan tashqari operatsiyalari deganda pul mablag'larining harakati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, ammo kelgusida bank uchun ma'lum bir talab va majburiyatlarni yuzaga keltiradigan operatsiyalar tushuniladi.

Mamlakatimizda «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunga asosan banklar moliyaviy universal sifatida namoyon bo'ladilar. Ushbu Qonun va boshqa normativ hujjatlarga asosan banklar o'z daromadlari va risklarini differentsiyalash ishlarini olib boradilar. Yana shu bilan birga bosh o'z kapitalini ko'paytirish yo'llarini izlamoqdalar.

Ammo banklar o'z to'lov qobiliyatlari (likvidligini) hamda daromadini diversifikatsiya qilishga majbur. Shuning uchun banklar asosiy xizmatdan boshqa xizmatlarni amalga oshiradi.

Tijorat operatsiyalari tijorat banklari tomonidan mijozlarning ishonchi asosida olib boriladi va qonun bilan cheklanmaydi.

Tijorat banklari va boshqa banklarning operatsiyalari o'tkazish jarayonida mukofot oladi va o'z foydasi manbasini diversifikatsiya qiladi hamda o'zini tusatdan moliyaviy risklardan himoya qiladi.

Ushbu operatsiyalar bankning balans hisobvaraqlarida aks ettirilmaydi, ammo yuqori foyda keltiradi.

Tijorat banklari balansdan tashqari operatsiyalari kelib chiqishining asosiy sabablari quyidagilar:

1. Banklararo raqobat sharoitida bank daromadlarining qisqarish tendentsiyasi kuzatilganligi.

2. Tijorat banklari kredit portfeli sifatining yomonlashuvi (qishloq xo'jaligi va energetika sohasida);

3. Nazorat organlari tomonidan tijorat banklari kapitali yetarililigiga qo'yiladigan talablarning oshirilishi.

Balansdan tashqari operatsiyalarni amalga oshirish qanday avzalliklarga ega:

* tijorat banklarining qo'shimcha foizsiz daromadlarining keng o'sishini ta'minlaydi;

* riskli aktivlarning bir qismini balansdan tashqariga chiqarish yo'li bilan bank moliyaviy holatining umumiy holatini yaxshilaydi;

* moliyaviy resurslarni joylashtirmay daromad olishi imkoniga ega bo'ladi.

Tijorat banklarining balansdan tashqari operatsiyalarini 2 yirik guruhga bo'lishimiz mumkin:

1.Shartnomaviy majburiyatlar bo'yicha operatsiyalar;

2.Qo'shimcha ma'lumot (informatsion xisobvaraqlar) beruvchi operatsiyalar.

Yuqorida ko'rsatkichlarni bankning boshqa operatsiyalari jumlasiga kiritadi va ularni majburiyat (shartnoma) turiga ko'ra quyidagicha bo'lishi mumkin

Bankning boshqa operatsiyalari ⁴

1. ⁴ Abdukarimova D.R. Bank kreditlari garov ta'minotini baholash .

Monografiya –T.: «Iqtisod-Moliya», 2016. – 168 b.

1-jadval

Tijorat banking boshqa operatsiyalari	Majburiyat turi (shartnoma)
1. Uchinchi shaxslar tomonidan (pul) majburiyatlarining bajarilishini nazarda tutuvchi kafolatlar berish ko'zda to'tish	Kafolat shartnomasi
2. Uchinchi shaxslardan pul majburiyatlarining talab qilish huquqini olish	Talab qilish huquqini olish shartnomasi
3. Jismoniy va yuridik shaxslar pul mablag'lari va boshqa mulklarini shartnomaga binoan boshqarish	Mulk va mablag'ni ishonchli boshqarish shartnomasi
4. Qimmatbaho metallar va boshqa qimmatbaho toshlar bilan operatsiyalar o'tkazish.	Sotish-sotib olish, saqlash, mukofot (komissiya) bo'yicha shartnoma
5. Turli boylıklarni saqlash uchun qo'lay	Ijara, saqlash, mukofot (komissiya) shartnomasi
6. Lizing operatsiyalari	Moliyaviy ijara shartnomasi
7. Maslaxat, axborot xizmatlari	Pudrat shartnomasi
8. Qushma (birlikdagi) faoliyat	Birgalikdagi faoliyat to'g'risidagi shartnoma

Shartnomaviy majburiyat operatsiyalari – mijozning iltimosiga (talabiga) ko'ra ma'lum xizmatni kelajakda bajarilishini bankning o'z zimmasiga olishidir.

Ushbu operatsiyada bank va mijoz o'rtasidagi shartnomaga muvofiq, belgilangan muddatlarda resurslar ajratish yoki to'lovlarning o'z muddatida amalga oshirilishi ta'minlanadi. Bu holatda mijozdan komission haq olish evaziga bank o'ziga majburiyatlarni oladi va mijozni riskdan sug'urtalaydi.

Shartnomaviy majburiyatlar:

1. Savdo bitimlari bo'yicha majburiyatlar;
2. Bank kafolatlari.

Savdo bitimlari bo'yicha majburiyalar odatda, banklar tomonidan qo'llaniladigan tijorat akkreditivi bilan bog'liq. Bunda akkreditiv ochgan bank uchinchi tomonga to'lovlarning to'lanishini kafolatlaydi. Shuningdek, mazkur operatsiyada trattalar aktseptlanishi orqali ham to'lovlar amalga oshirilishi mumkin.

Ushbu operatsiyalarning barchasi banklarning balansdan tashqari operatsiyalari jumlasiga kiradi. Ishonchli mulk (egasi) (trast)- ishonchli trast ta'sischi, - ishonchli mulkdor (shaxs)- va benefislar (manfaatdor ist'emolchi).

Uchinchi shaxs bo'lib - benefislar va mulk egasi (trast ta'sischi) bo'lishi mumkin.

Trast operatsiyalarini boshqarish quyidagi alohida va birga (aktiv) operatsiyalarini o'z ichiga olishi mumkin:

- Saqlash;
 - Ishonch bildiruvchi shaxs vakolatini bildirish (majlislarda qatnashish);
 - Daromad va investitsiyalarni boshqarish;
 - Aktivlarni sotish va sotib olish;
 - Zaymlarni jalb qilish va qoplash, qimmatli qog'ozlar birlamchi chiqarish va joylashtirish;
 - Mulknii foydalanishga berish (sovga, vorisga).
- Mijozning shaxsiy bank raqamini yuritish, kassa, moliya xo'jaligi, majburiyatlar bo'yicha hisob kitoblarni amalga oshirish;

Banklarning balansdan tashqari bajaradigan funktsiyalari ikkiga bo'linadi.

To'g'ri funktsiyalari - mulk javobgarligini oladi, hisoblash, hujjatlashtirishni bajaradi.

Diskresiya - o'zining xoxishiga ko'ra investitsion qarorlarni amalga oshirish mumkin.

sum - trust aktivlari summasiga xajmidan qat'iy belgilangan yoki o'zgaruvchan foiz asosida mukofot olish.

Qimmatbaho metallar bilan operatsiyalar:

qimmatbaho metallar sotib olish va sotish bilan bog'liq operatsiyalar;

qimmatbaho metallar va toshlarni saqlash va transportirovka qilish;

qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlarga kredit berish yoki ularni garov asosida kredit berish.

eksport operatsiyalari.

Metall miqdori x baho x foiz stavkasi (%-yil)kun

$$360 \times 100$$

Qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq risklar:

Baho riski, Qimmatli qog'ozlar toshlar va metallarning bahosini o'zgarishi.

Likvidligining riski. Muddati va xajmini muvozanatini to'g'ri olib borilmasligini yoki to'g'ri kelmasligini natijasida risk paydo bo'ladi.

Huquqiy risk. Bank faoliyatiga bog'liq bo'lgan normativ hujjatlarni qabul qilishi natijasida oladigan zarar.

Tijorat banklari balansdan tashqari operatsiyalarini amalga oshirishda moliyaviy resurslar foydalanmay o'zining imidjini, nomini sotish yo'li bilan mijozlarga kafolat berishi va ular faoliyatidagi risklarni sug'urtalashni amalga oshiradi. Provard bankning ichki va tashqi bozorda obro'-e'tiboriga ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun / www.lex.uz

2. Abdukarimova D.R. Bank kreditlari garov ta'minotini baholash . Monografiya –T.: «Iqtisod-Moliya», 2016

3. I. Toymuhammedov, G. Bekmurodova “Bank ishi” fani bo`yicha o`quv-uslubiy majmua. – T.: Iqtisodiyot, 2017

INTERNET SAYTLARI:

1. www.cbu.uz